
ISTORINIAI ŠALTINIAI APIE MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROTĮ LIETUVOJE, IŠIMTYS AR TAISYKLĖ?

Gintautas Vėlius

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, LT-2600 Vilnius

ĮVADAS

Istorikų, archeologų ir mitologijos tyrinėtojų darbuose, skirtuose laikotarpiui, vainikuojamam Lietuvos valstybingumo pradžia (XIII–XIV a.), dažnai susiduriama su pagonybės ir krikščionybės santykio problematika. Pagonybė, ypač romantizmo laikų autorių, dažniausiai apibūdinama kaip svarbiausia savasties išraiškos forma. Tuo tarpu krikščionybė traktuojama kaip priešiškos Lietuvos valstybei politikos ideologija. Kiek lietuvių pasaulėžiūra valstybės kūrimosi metu buvo „sava“ pagoniška, o kiek „primesta“ krikščioniška, bandoma iliustruoti laidosenos tradicijų kaita. Šiuo atveju pasitelkiamas paprasčiausias modelis: pagonys mirusiuosius degino, krikščionys laidojo nedegintus. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai savaime suprantama ir neginčijama. Mirusiųjų deginimo paprotys nieko bendra su krikščioniškais idėjomis neturi ir yra netgi joms priešingas. Šis paprotys kartais parodomas net kaip deklaratyvi priešpriešos nepriimtinos krikščioniškoms tradicijoms forma¹. Tokia laidosenos tradicijų kaita lengvai apčiuopiama archeologiškai. Visus žinomus kapinynus galime lengvai suskirstyti į degintinius bei griautinius ir pavadinti pagoniškais arba krikščioniškais. Juo labiau mirusiųjų deginimo paprotys baltų žemėse ne kartą minimas istoriniuose šaltiniuose. Tačiau žinoma, kad kremaciją ne kartą keitė inhumacijos paprotys dar krikščionybės priešaušrio laikais. Tai vyko įvairiose kultūrose, skirtingose epochose dėl įvairių vidinių bei išorinių priežasčių. Taigi ir aptariamuoju laikotarpiu reikėtų numatyti veiksmų, nulėmusių pomirtinio pasaulio suvokimo lūžį, visumą. Čia kyla nemaža klausimų: galbūt dalis griautinių kapinynų viduramžių Lietuvoje yra dar pagoniški. Jei pirmieji griautiniai kapai yra krikščioniški, tai kada jie atsirado? Ar šie procesai skirtingose baltų žemėse buvo vienareikšmiai ir vienalaikiai, ar ne? Taigi formulė pagonybė – kremacija, krikščionybė – inhumacija yra koreguotina. Ji neturėtų būti tabu atliekant tolesnius tyrinėjimus.

Laidosenos tema viduramžiais ne kartą archeologų nagrinėta^{2 3}. Tačiau iki šiol nėra vieningos nuomonės, kaipgi buvo laidojami lietuviai (siaurąja prasme)

XIII–XIV a.⁴ Iki XII–XIII a. sandūros Rytų Lietuvoje mirusieji buvo deginami ir laidojami pilkapiuose. Išnykus pilkapių pylimo tradicijai, tolesnė laidosenos raida šiame regione tapo nūdienos archeologų diskusijų objektu. Nesutariama iki kada lietuviai mirusiuosius degino. Ar šis paprotys buvo gyvas iki oficialaus Lietuvos krikšto, ar pradėjo nykti kur kas anksčiau. Klausimą apsunkena tai, kad neturime neabejotinai šiam laikotarpiui priskirtinų, patikimai datuotų kapinynų su degintiniais kapais. Daugelis griautinių kapinynų Rytų Lietuvoje atsirado geriausiu atveju XIV a. pabaigoje. Taigi egzistuoja akivaizdus archeologinių XIII–XIV a. laidojimo paminklų trūkumas. Norint šią spragą kompensuoti ir pagrįsti vieną ar kitą mintį, neišvengiamai remiamasi istoriniais šaltiniais, operuojant jais kaip liudytojais iš anksto apsibrėžtai nuostatai pagrįsti. Tačiau straipsnyje norėtusi tyrimų kelią pasukti priešinga kryptimi, t. y. neanalizuojant archeologinės medžiagos, išsiaiškinti, ar išties šaltiniai, kalbantys apie laidosenos papročius Lietuvoje, yra pakankamai informatyvūs, ar jais galime naudotis kaip neginčijamais liudytojais, interpretuojant archeologinius duomenis. Čia rašytines žinias apie mirusiųjų laidosenos papročius baltų kraštuose turime išskaidyti keliais aspektais. Visų pirma reikėtų atskirti amžininkų užrašytą informaciją nuo vėlesnių laikų autorių darbų. Svarbu, kiek šaltinis yra patikimas, o kiek šališkas. Apie kokį regioną ar baltišką žemę yra kalbama, kokios socialinės grupės žmonių laidosenos papročiai aprašomi. Pagal šiuos kriterijus sugrupavus turimas istorines žinias, turėtų būti aiškiau, kiek rašytiniai šaltiniai suteikia informacijos apie laidoseną konkrečiame baltų regione – Lietuvos žemėje.

ŠALTINIŲ APŽVALGA

Žinome 13 amžininkų paliktų žinių apie baltų kraštuose gyvavusį mirusiųjų deginimo paprotį. XV–XVI a. ir vėlesniuose šaltiniuose (M. Łasockio „Didysis melas“, Lietuvos metraščiai, J. Długoszo „Lenkijos istorija“, Motiejaus Strykowski „Kronika“ ir kt.) taip pat neišskiria regioninių skirtumų. Pavyzdžiui, J. Długoszas aprašinėdamas papročius suplaka lietuvius ir žemaičius⁵, M. Łasockis kalba apie Lietuvą plačiąja prasme. Taigi tik amžininkų paliktos žinios mums gali paliudyti konkrečiu metu bei konkrečioje vietoje egzistavusius mirusiųjų laidosenos papročius. Sugrupavus jas geografiškai, pagal baltų žemes, galime aiškiau matyti, kiek rašytiniai šaltiniai leidžia ir ar apskritai leidžia spręsti apie to meto laidosenos papročius konkrečiame regione.

Dauguma žinių šia tema, žinoma, tenka Prūsijai. Tai nulėmė geopolitinė Prūsijos žemių padėtis, tiesioginiai kontaktai su raštinga krikščioniška Europa. Net šeši šaltiniai mini, kad prūsai mirusiuosius degino. „Wulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją“ (890–893)⁶ yra ankstyviausia žinia apie mirusiųjų deginimo paprotį baltuose. Pranešime taip pat smulkmeniškai aprašomos šermenų apeigos. Šio straipsnio tikslas nėra nuodugni laidosenos apeigų, paminėtų šaltiniuose, analizė, nes tai būtų platesnio darbo tema. Šiuo atveju svarbus pats mirusiųjų deginimo fakto paminėjimas. Be to, Wulfstanas pažymi laidosenos tradicijų skirtumas tarp socialinių sluoksnių: „Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelai-

dotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų...“ Šaltinis be galo svarbus, nes liudytojas minėtus papročius pažino tiesiogiai, be to, tuo metu jis neturėjo svaraus pagrindo būti šališkas. Kita žinia apie mirusiųjų deginimo paprotį prūsiose mus pasiekia iš trim su puse šimtų metų vėlesnio šaltinio – Vokiečių ordino 1249 m. taikos sutarties su Pamedės, Varmės ir Notangos prūsais, kuria pastarieji šio papročio jau atsakė⁷. Šaltinio, kaip juridinio akto, patikimumas niekam didesnių abejonių nekelia. Tačiau tai, kad prūsai požiūriu į pomirtinį pasaulį, pasirašius sutartį, neskubėjo keisti, žinome iš vėlesnių laikų. Nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašyme“ (125–1260)⁸ rašoma: „Sembos gyventojai, kaip ir prūsai, tam tikrus miškus garbino <...>, o mirusiuosius kartu su žirgais, ginklais ir vertingesniais rūbais degindavo“. Pažymėtina, kad autorius, be prūsų, mini lietuvius, jotvingius, nalšėnus, Kuršą bei Žemaitiją. Tačiau mirusiųjų deginimo paprotį konstatuoja buvus tik Prūsiose. Svarbu tai, kad autorius pats minėtuose kraštuose buvo, išskyrus Žemaitiją, kur, anot jo, „niekas čia neskelbė Dievo žodžio be kalavijo“. Todėl, to meto krikščionio akimis, „Pasaulio aprašyme“ galime išvelgti pagoniškų papročių tvirtumą skirtingose žemėse. Įdomu tai, kad visa informacija „Pasaulio aprašyme“ suskirstyta punktais pagal to meto baltų žemes. „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“ taip pat užsimenama, kad sembai po nesėkmingo žygio į Klaipėdą (1254) „<...>. Tad savuosius jie lavonus sugabeno greit į krūvą, kaip išminčiai jiems įsakė, kad sudegintų jų kūnus...“ Autorius rašo, kad taip pat pasielgė ir žemaičiai po Livonijos ordino Heiligenbergo pilies Tervetėje (1285–1286) puolimo: „...Greit sudegino lavonus, ir visi namo patraukė...“⁹ Tačiau kronikininkas, minėdamas daugelio baltų genčių tikėjimus ir papročius, nesistengė pastebėti jų išskirtinumų. Matyt, todėl čia mirusiųjų deginimo paprotys priskiriamas ir žemaičiams, nors iš tiesų jie mirusiųjų nedegino. Amžininkas Petras Dusburgietis, Ordino kovų Pabaltijyje liudytojas, „Prūsijos žemės kronikos“ (1326) trečios dalies penktame skyriuje („Apie prūsų stabmeldystę, apeigas ir papročius“) mini, kad „dėl to dažnai atsitikdavo, kad kartu su mirusiu kilminguoju jie degindavo jo ginklus, žirgus, vergus ir tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis bei sakalus ir visa kita, kas reikalinga kario tarnybai. Su nekilmingais degindavo jų kasdieninio darbo reikmenis“¹⁰. Pažymėtina, kad šis Petro Dusburgiečio pasakojimas yra labiau orientuotas į praeitį, aprašo senąją prūsų religiją ir mitologiją, o ne konstatuoja esamą padėtį. Be to, autorius, būdamas ryškus ordino politikos šalininkas, daug kur galėjo sutirštinti spalvas. Vis dėlto tai yra dar vienas šaltinis, patvirtinantis mirusiųjų deginimo papročio buvimą tiek tarp kilmingųjų, tiek tarp prasiškių Prūsiose. Vokiečių ordino metraštininkas Mikalojus iš Jerošino lotynišką Petro Dusburgiečio Kroniką išvertė į vokiečių kalbą ir sueiliavo¹¹. Tačiau tai jau yra tik antrinis šaltinis. Prūsijos vardą randame ir Jono Malalos „Kronikos“ (1261) intarpe „Pasakojimas apie vieną pagonišką paklydimą, apie tai, kad jie Sovijų dievu vadina“¹². Mitologų nuomone, tai yra ne šiaip pasakojimas, o etiologinis mitas, pasakojantis apie mirusiųjų deginimo papročio įvedimą. Nuomonės išsiskiria tik bandant konkretizuoti pomirtinio pasaulio suvokimo bei laidosenos tradicijų pasikeitimo laikotarpi¹³. Bet kokiu atveju mitas kalba apie mirusiųjų deginimo papročio atsiradimo priežastis, o ne apie jo tęstinumą ar juo labiau nykimą, kas yra svarbu kalbant apie istorinius laikus. Čia prūsai minimi kaip tauta, į

kurią buvo įvestas „Didis šėtoniškas paklydimas“, tai yra mirusiųjų deginimo paprotys. Be prūsų, minimi lietuviai, jotvingiai, jėmai ir lyviai. Minėtieji šeši šaltiniai aiškiai rodo, kad mirusiųjų deginimo paprotys Prūsijoje buvo visuotinis, giliai įsišaknijęs ir sunyko tik Vokiečių ordino pastangomis.

Bent dviejuose šaltiniuose paminėtas mirusiųjų deginimo paprotys pas kuršius. Henriko Latvio „Senajoje Livonijos kronikoje“ (1225–1227) rašoma, kaip po nepavykusio pavaldaus Ordinui lyvių vado Kaupo Turaidos pilies apgulimo (1211) kuršiai „... surinkę savo užmuštuosius, grįžo prie laivų ir, persikėlę per Dauguvą, tris dienas ilsėjosi, degino žuvusiuosius ir raudėjo jų“¹⁴. Henriko Latvio pateiktos žinios apie mirusiųjų laidojimo papročius yra gana patikimos, nes, anot jo paties, jis aprašo, ką yra matęs savo akimis arba sužinojęs iš mačiusių. Praėjus porai šimtų metų, jau krikščionybės laikais (1413–1414), prancūzų didikas Gillebert’as de Lannoy keliavo per Neringą, kuršių kraštą į Livoniją. Matyt, prancūzas buvo vėlyviausias ir paskutinis mirusiųjų deginimo papročio baltuose liudytojas. Kelionės aprašyme, pastaboje apie kuršių laidojimo papročius, pabrėžiama, kad tai jau nebebuvo visuotinai priimtinas paprotys¹⁵. „Senieji kuršiai, nors tarp jų yra prievarta padarytų krikščionimis, turi vieną sektą, kurios nariai po mirties užuot buvę palaidoti yra sudeginami artimiausiame miške arba šile, kiekvienas su geriausiaisiais savo rūbais ir ginklais...“. Tai bene vienintelis šaltinis, kalbantis apie mirusiųjų deginimo papročio nykimą baltuose. Autorius duoda suprasti, kad tam tikrai visuomenės daliai atsisakyti mirusiųjų deginimo buvo skausmingiau netgi įvedus krikščionybę. Iš gana lakoniškai pateiktų žinučių sunku spręsti, ką autorius turėjo omenyje rašydamas apie „vieną sektą“. Tačiau tikėtina, kad tai buvo ne labiausiai senuosius papročius puoselėjusi šeima ar giminė, o tam tikro socialinio sluoksnio, greičiausiai karių, atstovai. Šaltinis leidžia manyti, kad biritualistiniai laidosenos papročiai, plintant krikščionybei, kurį laiką egzistavo ir kitose baltų žemėse. Tai, kad amžininkų žinios apie mirusiųjų kuršių deginimą yra nemelagingos, patvirtina ir archeologinių tyrinėjimų to laikotarpio kapinynuose duomenys.

Negalime nepaminėti Baltramiejaus Anglo, viduramžių enciklopedisto, veikalo „Apie daiktų savybes“ (1240)¹⁶. Čia pateikiama glausta informacija apie Lietuvą, Livoniją, Sembą ir Žiemgalą. Skyrelyje, skirtame Livonijai, rašoma apie lyvių tikybinės apeigas: „... Kol germanai dar nebuvo jų išvadavę nuo demonų garbinimo...“ Baltaramiejus Anglas rašo, kad mirusieji buvo deginami aprenkti naujais drabužiais kartu su gyvuliais, tarnais ir tarnaitėmis. Šaltinis įdomus tuo, kad akcentuojama finougrų – lyvių laidosenos tradicija. Tačiau skyreliuose apie Lietuvą, Sembą, Žiemgalą kalbama apie visai kitus dalykus: žemės derlingumą Lietuvoje, Sembos gyventojų meniškumą ir talentingumą, žiemgalių tamsumą, šiurkštumą, žiaurumą ir panašiai. Pasigendame informacijos pateikimo nuoseklumo. Neaišku, kodėl mirusiųjų deginimo paprotys akcentuotas tik kalbant apie lyvius.

Visai kitokio pobūdžio amžininkų šaltiniai, kalbantys apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje (siaurąja prasme). Jų yra keturi (neskaitant Sovijaus mito, kur lietuviai paminėti tarp kitų baltų ir finougrų genčių), visi susiję su didžiųjų kunigaikščių Mindaugo, Gedimino (Vytenio?), Algirdo, Kęstučio vardais. „Ipatijaus metraštyje“ (1248–1263) kalbant apie Mindaugo krikštą pabrėžiama, kad „jo krikštas buvo apgaulingas, <...> ir savo dievams aukojo, ir mirusiųjų kūnus degindavo, ir savo pagonybę viešai išpažindavo <...>“¹⁷. Metraštis pagrįstas bažnytine

stačiatikių ideologija, informacija pateikiama iš priešišku Lietuvai pozicijų. Senųjų pagoniškų laidosenos papročių akcentavimas galėjo būti viena iš tinkamų priemonių pateisinti Haličo ir Voluinės karą su jau apskrikštijusio Mindaugo Lietuva. Vis dėlto tai yra vienintelis slaviškos kilmės amžininkų šaltinis, menantis mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje. Pažymėtina, kad šios žinios pateikiamos norint sumenkinti Mindaugą. Be to, pasakymas „mirusiųjų kūnus degindavo“ yra gana neaiškus tiek socialine, tiek geografine prasme. Daugiau žinių apie tai, kad Lietuvoje egzistavo toks priešiškas stačiatikiškai ideologijai mirusiųjų deginimo paprotys, kaimynų slavų metraščiuose nerandame. Kiti trys šaltiniai yra vakarietiškos kilmės, kalba apie didžiųjų kunigaikščių Gedimino (Vytenio?), Algirdo ir Kęstučio laidotuves. Politinio traktato „Senojo maldininko sapnas“ (1389) autorius Philippe de Mezieres 1364 m. lankėsi Prūsijoje. Veikale gana plačiai aprašomos lietuvių karaliaus laidotuvės¹⁸. Karalius buvo sudegintas su geriausiu draugu. Prieš tai aprengtas šarvais ir kaip gyvas pasodintas ant žirgo. Gana platus laidotuvių ceremonijos aprašymas leidžia spėti, kad autorius arba jo informatorius pats buvo jų liudytojas. Manoma, kad tekste minimas Leto (Lietuvos) karalius yra Gediminas arba Vytenis¹⁹. Bet kokių atveju ir vienas, ir kitas buvo Lietuvos kunigaikščiai. Livonijos ordino magistro kapelionas Hermanas Vartbergietis, pats ne kartą lydėjęs Livonijos magistrus žygiuose į Lietuvą, veikale „Livonijos kronika“ (1358–1378) pateikia šiek tiek mitologinės medžiagos. Šiuo atveju svarbi informacija apie didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves (1377), per kurias „...pagal jų paprotį buvo sudeginta įvairių daiktų ir aštuoniolika žirgų“²⁰. Informacija trumpa, tačiau gana patikima, nes Hermanas Vartbergietis buvo aktyvus to meto įvykių dalyvis, daug ką galėjo sužinoti iš amžininkų. Vokiečių ordino heroldas Prūsijoje Vygandas Marburgietis „Naujojoje Prūsijos kronikoje“ (1394) taip pat pateikia naujų žinių, kurias galėjo pats surinkti dalyvaudamas žygiuose prieš lietuvius arba sužinoti iš kitų liudytojų. Kronikoje minimos Kęstučio laidotuvės. „Ir jį nuvežė į Vilnių, kur buvo sudegintas <...>. Arkliai, rūbai, ginklai ir t. t. – viskas buvo sudeginta, medžiokliniai paukščiai ir šunys su juo sudeginti“²¹. Tai yra pirmas ir vienintelis amžininkų šaltinis, menantis, kad didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo deginami ir laidojami Vilniuje. Skirgaila, aptikęs savo dėdę Krėvoje negyvą, nuvežė jį į Vilnių sudeginti ir palaidoti. Kunigaikščių deginimą ir laidojimą Vilniuje įprasmina Šventaragio legenda, užrašyta vėlesnių laikų Vakarų Rusijos metraščiuose, Lietuvos metraštyje, taip pat M. Strykowski „Kronikoje“ ir A. Vijūko-Kojalavičiaus istorijoje.

ŠALTINIŲ, MENANČIŲ MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROTĮ BALTUOSE, INTERPRETACIJOS

Sugrupavus amžininkų užrašytas žinias apie mirusiųjų deginimo paprotį baltuose geografiškai, aiškėja, kad vargu ar galime šį regioną vertinti vienareikšmiškai. Krinta į akis akivaizdūs šaltinių, kalbančių apie Prūsiją ir Kuršą bei Lietuvą, skirtumai. Visų pirma yra aiški kaimynų dėmesio disproporcija akcentuojant mirusiųjų deginimo paprotį kaip pagonybės simbolį. Vakarų kronikininkai nepralaidavo progos paminėti šios, jų akimis, barbariškos tradicijos, rusų metraštininkai

tyli lyg nieko nebuve. Tik Ipatijaus metraštyje, siekiant diskredituoti Mindaugą kaip melagingą krikščionių, nedetalizuojant užsimenama apie mirusiųjų deginimą. Kaip po mirties buvo sudeginti didieji kunigaikščiai Gediminas (Vytenis?), Algirdas ir Kęstutis, taip pat sužinome iš Vakarų kronikininkų. Vadinasi, lietuvių ir kaimynų slavų pomirtinio pasaulio suvokimo bei laidosenos tradicijų santykis gal ir nebuvo toks aštrus, kaip vakarų baltų ir kaimynų katalikų. Juk pačioje Rusijoje dar XII a. pabaigoje pagoniški papročiai bei tikėjimai buvo gyvi²². Mirusiųjų deginimo paprotys čia turėjo būti žinomas kaip prosenelių laidojimo būdas. Antra vertus, tiek Vakarų katalikai, tiek Rytų stačiatikiai buvo krikščionys. Mirusiųjų deginimas turėjo būti svetimas ir nepriimtinas tiek vieniems, tiek kitiems. Matyt, istorinių šaltinių pobūdis bei gausa yra nulemtas ne tiek jų autorių, kiek pomirtinio pasaulio suvokimo bei laidosenos papročių skirtingumo tarp pačių baltų. Tai mums byloja ir šaltiniai. Visi mirusiųjų deginimo papročio liudytojai Prūsijoje bei Kurše šį paprotį aprašo kaip visuotinį. Jau IX a. pabaigos keliautojo Wulfstano pranešime rašoma, kad buvo deginami tiek kilmingi, tiek ne. Jog buvo deginami skirtingų socialinių sluoksnių nariai, žinome ir iš XIV a. vidurio Petro Dusburgiečio kronikos. Tuo tarpu visiškai kitokio pobūdžio yra šaltiniai, kalbantys apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje. Iš esmės jų turime tik vieną ir tą nepakankamai patikimą. Tai minėtasis Ipatijaus metraštis. Kiti šaltiniai apie lietuvių laidosenos papročius apskritai nekalba. Iš jų mes sužinome tik tai, kaip buvo laidojami didieji Lietuvos kunigaikščiai. T. y. kalbama apie konkrečius aukščiausios karinės bei politinės valdžios asmenis. Tačiau tai dar nereiškia, kad po mirties buvo deginami visų socialinių sluoksnių atstovai. Paprotys skirtingų socialinių sluoksnių žmones laidoti skirtingu būdu indoeuropietiškoje tradicijoje buvo žinomas ir anksčiau. Tokiu atveju karių luomo nariai dažniausiai sudeginami, o žemdirbių laidojami nedeginti. Šiame kontekste labai svarbi garsioji legenda apie kunigaikštį Šventaragį. Manoma, kad kunigaikštis nepradėjo mirusiųjų deginimo papročio. Tačiau šias apeigas reformavo, įsteigė kultą, vyravusį valdančiojoje Lietuvos dinastijoje²³. Tuo visa kita visuomenės dalis yra eliminuojama, o mirusiųjų deginimo teisė paliekama tik išrinktiesiems. Kalbant apie Vakarų baltų bei lietuvių religinių pažiūrų ypatybes, reikėtų grįžti prie anksčiau minėto nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašymo“ (1255–1260). Manoma, kad autorius buvo dominikonų arba pranciškonų vienuolis, misionieriaavęs baltų kraštuose. Jis pats pažymi, kad dalyvavo ir Mindaugo karūnavime. Įdomu tai, ką misionierius pastebi ir akcentuoja Prūsiose (Semba) ir ką Lietuvoje. Dėmesys atkreipiamas į tai, kad prūsai atlikdavo daug įvairių būrimų, o mirusiuosius degindavo, tuo tarpu lietuviai jotvingiai ir nalšėnai yra lengvai pakrikštijami, nes nuo pat vystyklų yra krikščionių auklių auklėjami. Autorius žemes aprašo iš misionieriaus pozicijų. Žemaitija jam kraštas, kur niekas neskelbė Dievo žodžio be kalavijo. Taigi vienuolis, norėdamas trumpai apibūdinti matytas žemes, pabrėžia mirusiųjų deginimo papročio, kaip pagonybės simbolio, buvimą prūsiose, o apie Lietuvą kalba kaip apie visai palankų krikščionims kraštą. „Pasaulio aprašymo“ autorius, nieko nekalbėdamas apie mirusiųjų deginimo papročius Lietuvoje, leidžia mums abejoti realia jų buvimo galimybe šiame krašte.

Vis dėlto kalbant apie laidoseną Lietuvoje XII–XIV a. mirusiųjų deginimo paprotys dažnai traktuojamas kaip pagonybės simbolis, egzistavęs vos ne iki XV a.

Norint pagrįsti šias mintis, neretai remiamasi rašytiniais šaltiniais, kurie iš esmės nieko apie laidoseną Lietuvoje nepasako. Šaltiniai nekelia abejonių, kad mirusieji ilgą laiką buvo deginami pas prūsus bei kuršius. Tačiau žinių, jog XIII–XIV a. mirusiuosius degino ir lietuviai, išskyrus keturis kunigaikščius, mes neturime. Vargu ar ši šaltinių stoka yra atsitiktinė. Lietuva (siaurąja prasme) buvo regionas, stipriai orientuotas į kaimynus, kur mirusiųjų deginimo papročiai jau buvo užmiršti. Tai turėjo daryti įtaką ir vietos gyventojų pomirtinio pasaulio sampratai, bei laidosenos būdai.

IŠVADOS

XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose informacijos apie mirusiųjų laidosenos papročius Lietuvoje (siaurąja prasme) nėra. Todėl jais remtis interpretuojant šio regiono laidoseną netikslinga. Iš jų sužinome tik tiek, kad po mirties buvo sudeginti lietuvių aukščiausiosios karinės bei politinės valdžios hierarchai: Mindaugas, Gediminas (Vytenis?), Algirdas, Kęstutis. Daugelyje mums žinomų šatinių (iš viso 13), menančių mirusiųjų deginimo paprotį, kalbama apie Vakarinių baltų gentinius junginius: prūsus, kuršius. Tėn šis paprotys aprašomas kaip visuotinis socialine prasme.

Apžvelgus amžininkų rašytinius šaltinius, priešpriešos pagonybė – krikščionybė sutapatinimas su mirusiųjų deginimo papročio buvimu arba nebuvimu, atrodo, yra koreguotinas, nes čia pasigendame socialinių grupių išskirtinumo. Tai ypač svarbu kalbant apie laidosenos raidą Lietuvoje (siaurąja prasme) XIII–XIV a.

Mirusiųjų deginimo papročio nykimo nereikėtų sieti, kas yra dažnai daroma, tik su Lietuvos krikštu 1387 m. Ši data šiuo atveju traktuotina ne tik kaip to meto pasaulėžiūros lūžių priežastis, bet ir kaip rezultatas.

Ilgalaikiai tiesioginiai kontaktai su krikščionimis kaimynais galėjo inspiruoti mirusiųjų deginimo papročio nykimą Lietuvoje dar iki oficialaus Lietuvos krikšto. Nemažą svarbą laidosenos tradicijų raidai turėjo vidinės priežastys, ypač Mindaugo krikštas. Tokie viduramžiams būdingi procesai kaip integralių miestų kūrimasis, gyventojų skaičiaus didėjimas, ryškūs socialinės visuomenės struktūros pokyčiai paprastai atsispindi ir laidosenoje – atsisakoma mirusiųjų deginimo.

Gauta
2000 03 29

Nuorodos

¹ G. Zabiela, Laidosena pagoniškoje Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 368.

² M. A. Gimbutienė, Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais, *Gimtasai kraštas*. 1942, t. 5, p. 1–11.

³ G. Zabiela, op. cit., p. 351–374.

⁴ A. Luchanas, G. Vėlius, Laidosena Lietuvoje 13–14 a., *Vidurio Lietuvos archeologija*, Vilnius, p. 80.

⁵ N. Vėlius, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, Vilnius, 1996, p. 543.

⁶ *Ibid.*, p. 168–169.

⁷ Ibid., p. 240–242.

⁸ Ibid., p. 246–247.

⁹ Ibid., p. 307, 314.

¹⁰ Ibid., p. 344.

¹¹ Ibid., p. 369.

¹² Ibid., p. 267–268.

¹³ G. Beresnevičius, *Dausos*, Klaipėda, 1990, p. 80.

¹⁴ N. Vėlius, op. cit., p. 288.

¹⁵ Ibid., p. 514.

¹⁶ Ibid., p. 233–234.

¹⁷ Ibid., p. 261.

¹⁸ Ibid., p. 452–453.

¹⁹ A. G. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 98–105.

²⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, p. 421.

²¹ Ibid., p. 469.

²² Б. А. Рыбаков, *Язычество древней Руси*, Москва, 1987, с. 4–5.

²³ В. Н. Топоров, Заметки по похоронной обрядности, *Балто-славянские исследования*, Москва, 1987, с. 28–30.

Gintautas Vėlius

HISTORICAL SOURCES ON THE CUSTOM OF BURNING THE DEAD IN LITHUANIA: EXCEPTIONS OR PRACTICE?

S u m m a r y

The Baltic tribe of Lithuanians cremated their dead and buried them in barrows until the end of the 12th century. By the end of the 14th century inhumation was practiced with the advent of Christianity in Lithuania. There is not enough archaeological data in this region to characterize burial practice in the 13th–14th centuries. Support from historical sources need to be used. There are 13 historical sources from this time period in reference to Baltic burial customs. Most of them (6) relate to cremation customs of the Prussians. A couple of sources mention this custom with the Curonians, and one with the neighbouring Finno-Ugric Livs. From these, we know that with the mentioned Western Baltic and Finno-Ugric tribes all individuals were cremated, regardless of their social status. There are no historical facts that individuals of various social levels in the Lithuanian tribal region were cremated. Four of the sources by written witnesses relate only great military and political leaders – Dukes Mindaugas, Gediminas (Vytenis?), Algirdas, Kęstutis being cremated after death. Therefore historical sources essentially relate no information about burial patterns in 13th–14th centuries Lithuania. The absence of historical sources allows us to suggest that cremation had ceased before the official Christianization of Lithuania in 1387. The main reasons for this situation could be the population increase and a strong neighbouring orthodox influence.